

Tóth Hajnalka

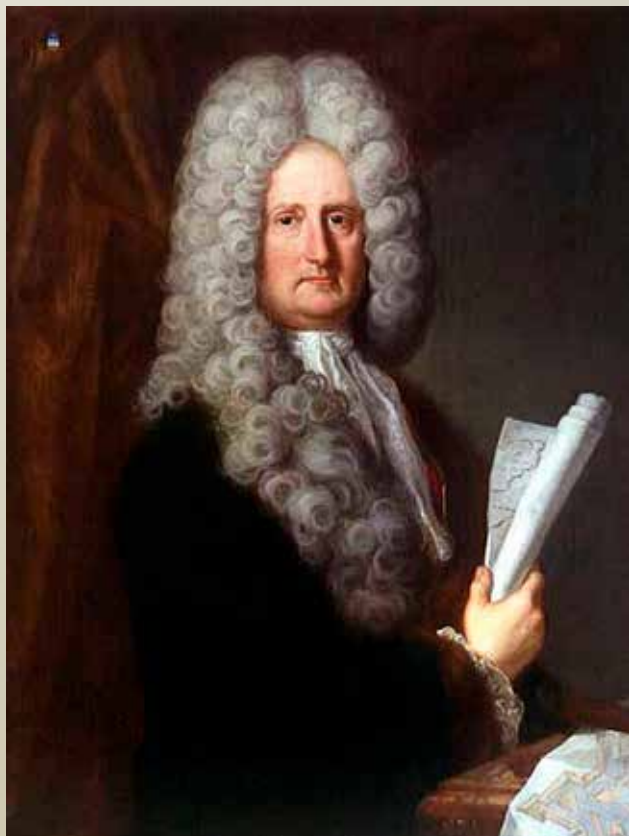
# CSARDAKOK A 18. SZÁZAD ELEJI HABSBURG–OSZMÁN HATÁRVIDÉKEN

86

Az oszmán hódítással egyidejűleg jelent meg a *csardak* kifejezés a kora újkori magyar nyelvben, ahogy aztán német nyelvterületen is (*Tschardake*). A szó elsődlegesen katonai őrtorony jelentésben terjedt el. Lehetett egy önmagában álló kerek vagy szögletes alapú építmény (általában fából), de egy erődítmény falába épített toronybástya, erkély vagy tornác is. Mivel a szó egyidejűleg az oszmán-törökben és a szerb-horvát nyelvben is használatban volt, átvételének közvetlen forrása bizonytalan. A kérdéssel foglalkozó Kakuk Zsuzsa a magyar nyelvet tekintve kétszeri átvételt említ: katonai őrtorony jelentésben az oszmán-törökből történt, míg útszéli vendéglő jelentésben már a szerb-horvát nyelvből. Maga az oszmán-török *çardak* szóalak pedig egy perzsa 'négy boltív' jelentésű szóra vezethető vissza, ami egy, négy oszlopon álló, elöl nyitott építményt vagy négyoszlopos sátort jelentett.

Johann Christoph Weigel térképe az új határvonalról a karlócai békekötést követően





Luigi Ferdinando Marsigli (1658–1730)

A karlócai békekötést (1699. január 26.), illetve az új Habsburg–oszmán határvonal kijelölését (1699–1701) követően a *csardakok/örtornyok* a határvidék jellegzetes építményei voltak, amik összekötő árkokkal és fatorlaszokkal kiegészítve védték a végeket. Habsburg oldalon az új Határőrvidék védelmi rendszerében viszonylag sűrűn felállított őrházakban délszláv (többnyire szerb) határőrök őrizték a nagyobb katonai központok közötti határszakaszokat. A Maros, Tisza, Duna, Száva, Una folyóktól egyórá-

nyira északra jelölték ki azt a maximális földterületet, ahol a délszláv etnikai csoportok határőrökként éltek.

A megkötött béke két cikkelye érintette a határ menti katonai építmények kérdését. A 2. cikkely a török fél számára megtiltotta, hogy a birtokukban maradt temesvári körzetben a császáriak által visszaadott határ menti, határhoz közeli helységeket újjáépítsék. Elrendelték az ott lévő erődítmények lerombolását, és a határkijelölési munkálatok lezárását többek között ezek végrehajtásától tették függővé. Továbbá, a Maros és a Tisza folyó partján nem emelhetek olyan helyeket, amiket erődítményként is fel lehetett használni. A béke 7. cikkelye a Habsburg és az oszmán fél számára engedélyezte, hogy a határszélen élő lakosok számára úgynevezett nyílt falvakat építsenek ki, de kikötötték, hogy „*csak új erődítményeket ne emeljenek ennek az ürügyén*”. Az említett falvak biztosították (volna) a körülöttük lévő őrházak őrségének ellátását. Tehát a császári oldal sem építhetett katonai erősségeket.

Luigi Ferdinando Marsigli gróf (1658–1730), a határkijelölés Habsburg biztosa a délvidéki határszakasz katonai védelmének kialakítása kapcsán azt javasolta, hogy úgynevezett katonai falvakat hozzanak létre, amelyekben a házak elhelyezésével, illetve azoknak palánkkal történő bekerítése révén a védelmet egy erősebb ellenséges betöréssel szemben is biztosítani tudták volna. Ezen falvak megépítése pedig nem ütközött volna a béke szövegébe.

Mindezek következtében természetes, hogy a béke megkötését követően mindkét fél figyelemmel kísérte a határ túloldalán zajló munkálatokat, esetleges katonai létesítmények építését, és persze saját védelmük biztosítására is törekedtek.

Metszet Temesvárról (1683–1692 között)





Újjáépített csardak (Burgau)

1702 októberében a török határvidéki katonaság azt jelentette Elcsi Ibrahim temesvári pasának, hogy az erdélyi–temesközi határ közelében, Habsburg oldalon harmincnál is több sáncot és táborhelyet/őrházat emeltek, amiről a pasa panaszt tett az akkori erdélyi császári parancsnoknak, Jean Louis Rabutin de Bussy grófnak írt levelében. A pasa levelében használt „*sanç*” kifejezés egyértelműen a német, illetve bajor-osztrák *Schanz*, 'töltés, gát, erődítés' jelentésű szó átvétele, ami a 16. században hadászati műszóként terjedt el a magyar nyelvben is. Olyan földtöltést, fedezéket jelentett, ami önmagában is védelmet nyújthatott, de gyakran árokkal együtt várak, katonai építmények külső megerősítésére szolgált (lásd sáncárok). A szintén a levélben szereplő „*kol*” török szó értelmezése bonyolultabb, jelentései között megtaláljuk a védelmi vonal, akadály, gát, töltés jelentéseket, de jóval általánosabbnak számított, hogy a hadsereg valamely szárnyát jelölték vele, illetve őr, őrjárat, őrség jelentésben is használták. Továbbképzett *kolluk* alakja pedig őrház (*Wachhaus*) jelentéssel is bírt. Mindenesetre az oszmán fél az említett építményeket várfélékként értelmezte, amelyek építését a békeszerződés tiltotta.

A császári generális tagadta, hogy bármit is vététek volna a békeszerződés ellen, a határszáron semmilyen várfélet nem emeltek. Ugyanakkor elismerte, hogy a temesvári vilajet és Erdély határán őrházféleket, azaz csardakokat építettek. Rabutin levelének oszmán–török fordításában konkrétan a „*karavul hane*” ('őrház') és a „*çardak*” kifejezések szerepelnek. Ezeket az őrházakat pedig a parancsnok szerint azért építették, hogy megakadályozzák a gonosztevők betörését egymás területeire. A csardakokba 4-5 szerb katonát helyeztek el, és ezek köré nem

ástak árkokat (*handak*), tehát nem sánccal megerősített építményekről volt szó.

Mivel a határvidéken felmerülő problémák kezelésére is a béke szövege volt az irányadó, azaz a 11. cikkely értelmében minden konfliktust először helyben, bizottságok kijelölése és az ügyek kivizsgálása révén kellett megoldani, Rabutin a hozzá küldött Temesvári Oszmán aga tolmács mellé embereket adott, és engedélyezte, hogy együtt megvizsgálják a szóban forgó csardakokat.

Az agának köszönhetően – ha rajzzal nem is, de – rendelkezünk egy leírással arról, hogy végül is hogyan nézett ki egy vitatott határ menti építmény 1702-ben. Az általa megvizsgált építmény körül valóban nem volt árok, erős oszlopokon állt, deszkafala pedig négyszög alapra épült, az oszlopok feletti (felső) rész hat *arsin* (1 *arsin* kb. 65–78 cm) magasságba nyúlt fel. Ennek a felső résznek az alapja egy–másfél *arsin* szélességben kinyúlt, és a fenti építményt mind a négy oldalán embermagasságig kerítés/korlát/palánk vette körül. Az aga az egész felső részt egy meglehetősen alacsony „fabódéként” értelmezte, amit fakerítés vagy palánk vett körül, és aminek minden ol-



Csardak 1771-ből (Szerbia)



Jean Louis Rabutin de Bussy (1642–1717)

dalára 3-4 lövést készítettek. Az őrház bejárata a földhöz közel volt, és belülről záródott. Az aga szerint nem 4-5, hanem 5–10 fegyveres elhelyezésére volt alkalmas, akik már komolyabb tüzérvél bírtak. Ha pedig így volt, akkor nem is voltak olyan jelentéktelenek ezek az őrházak. A csardakok felépítésének okát tekintve az aga vélekedése szerint azok katonasága valójában azon örködött, hogy az erdélyi magyar alattvalók a családjaikkal együtt el ne menekülhessenek az iszlám földjére a német katonaság velük szembeni erőszakoskodása, zaklatása és túlzott adóztatása miatt.

Oszmán aga helyszíni szemléje eredményét Rabutinnal is ismertette, kitérve az építmények problematikus voltára. A parancsnok azonban továbbra sem tartotta békeszegésnek a csardakok építését, sőt, kissé cinikusan azt válaszolta a pasa megbízottjának, hogy amennyiben a törökök úgy gondolják, egy-egy csardakkal szemben ők is felépíthetnek akár ötöt-ötöt is, és a vitát ezzel lezárták tekintette.

Joggal feltételezhetjük, hogy az említett konfliktus nem volt egyedi az újonnan létrejött határvidéken, azért sem, mert az ellenérdekelt felek különféleképpen ítélték meg az építményeket. Azt pedig, hogy ténylegesen hol, mikor, hány és esetleg milyen csardakot vagy más katonai létesítményt építettek, illetve építettek újjá, a forrásadottságok miatt rendkívül nehéz meghatározni.



Újjáépített/rekonstruált sánc és csardak (Gersbach)

